

KAROL PIĘKOŚ

System oświaty w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej*

The System of Education in the Polish People's Republic

Magister, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Socjologiczno-Historyczny, Instytut Nauk o Polityce, Zakład Systemów Politycznych, Polska

Streszczenie

Okres Rzeczpospolitej Ludowej był czasem wielu zawirowań zarówno natury politycznej, jak i społecznej. Obowiązujący w latach 1945–1989 ustrój wymuszał szereg zmian w systemie edukacji. Nie można zapominać o tym, że był to czas walki z nieznanym już dzisiaj problemem analfabetyzmu. W tamtych czasach ówczesnej władzy udało się ostatecznie tą trudną kwestię rozwiązać. Totalitarny ustrój oraz specyfika tamtego okresu powodowały, że w dzisiejszych czasach negatywnie wspomina się wpływ tamtej rzeczywistości politycznej na oświatę. W artykule ukazana zostanie charakterystyka peerelowskiego systemu edukacji uwzględniająca jego wady i zalety.

Słowa kluczowe: edukacja, oświata, Polska, system polityczny, analfabetyzm

Abstract

The period of the People's Republic was a time of many turbulence both in political and social nature. The ruling system in 1945–1989 forced a number of changes on the education system. One can not forget that it was a time of struggling with the problem of today unknown illiteracy. The authorities of that time managed to solve this difficult issue. The totalitarian regime and the specifics of that period resulted in mentioning the influence of that political reality on current education as negative. In my presentation I will try to show the characteristics of that education system, taking into account its advantages and disadvantages.

Keywords: education, Poland, political system, illiteracy

Powstałe na nowo państwo polskie musiało się zmierzyć z szeregiem wyzwań, które dotyczyły wielu obszarów funkcjonowania organizacji państwowej, w tym systemu oświaty. Były to często problemy, z którymi polski naród mierzył się już w 1918 r. Trudności głównie dotyczyły bazy lokalowej, podręczników, pomocy naukowych, sprzętu oraz kadry nauczycielskiej. Rozwiązania prawne poświęcone systemowi oświaty w tamtym okresie były skromne, co

---

* Artykuł powstał pod kierunkiem dr Anny Pięty-Szawara z Zakładu Teorii Państwa, Prawa i Polityki Instytutu Nauk o Polityce Wydziału Socjologiczno-Historycznego Uniwersytetu Rzeszowskiego.

wpłynęło na budowanie szkolnictwa na fundamencie zasad międzywojennego systemu szkolnictwa. Po 1945 r. nie została formalnie uchylona ustawa o ustroju szkolnictwa z 1932 r. W znacznym stopniu poddano ją modyfikacji za sprawą generalnych upoważnień dla ministra oświaty do innego sposobu organizowania szkół, który został wymuszony nowym ustrojem politycznym. Minister posiadał szerokie kompetencje, które pozwalały mu ustalać programy szkolne oraz organizację podległych jego nadzorowi szkół (Pyter, 2015, s. 105–106).

Problem stanowił brak kadry nauczycielskiej, której starty w czasie II wojny światowej szacuje się na ponad 10 500 osób, co stanowiło 11,6% stanu zatrudnienia z 1938 r., kiedy to w polskim szkolnictwie pracę podejmowało 90 610 osób. Największe straty dotyczyły szkolnictwa wyższego, gdzie ubyło 35,8% personelu. W gronie kadry nauczycielskiej poziomu średniego ogólnokształcącego ubyło 21,9% nauczycieli, zaś w przypadku szkolnictwa zawodowego straty wynosiły 21,6% kadry nauczycielskiej (Bogaj, 2005, s. 26).

Przełomowe znaczenie miała ustawa z 7 kwietnia 1949 r. o likwidacji analfabetyzmu. Jej przepisy obejmowały wszystkich obywateli w wieku od 14. do 50. roku życia oraz definiowały, kogo można uznać za analfabeta lub półanalfabeta. Przyjęte rozwiązania jasno wskazywały urząd, który był odpowiedzialny za politykę w tym wymiarze. Pracami związanymi ze zwalczaniem analfabetyzmu kierował pełnomocnik rządu do walki z analfabetyzmem. Ustawa określała również pełnomocników na szczeblu wojewódzkim i powiatowym oraz komisje społeczne, które były odpowiednikami administracji na poziomie województwa, powiatu i gminy. Słabym punktem tej ustawy był brak sankcji za uchylanie się od rejestracji oraz uczęszczania na kursy (Ozymko, 2015, s. 120–123).

Zakończenie programu zwalczania analfabetyzmu nastąpiło w grudniu 1951 r. Pełnomocnik rządu do spraw walki z analfabetyzmem w swoim meldunku z 21 grudnia 1951 r. podał, że przeszkolono 845 402 osób, które zostały zarejestrowane i nauczone je czytać i pisać. Podana liczba dotyczy jedynie meldunku z prowadzonej akcji. Przy uwzględnieniu osób, które zostały przeszkolone przed podjęciem wspomnianych działań, liczba nauczonych czytania i pisanania wynosi 1 mln osób (Budnik, 2013, s. 31–36).

W roku szkolnym 1945/1946 zostały wznowione wszystkie poziomy oraz roczniki kształcenia. W celu szybszego przygotowywania kadry nauczycielskiej w liceach pedagogicznych skrócono naukę do 2 lat, zorganizowano również roczne kursy, które przygotowywały do zawodu nauczyciela. Dla absolwentów liceów przewidziano kursy pedagogiczne, które trwały 6 tygodni, zaś w przypadku absolwentów gimnazjum taki kurs trwał 3 miesiące. Z powodu strat poniesionych w trakcie niemieckiej okupacji, wynikających z zamknięcia szkół średnich, władze oświatowe podjęły decyzję o organizowaniu gimnazjów i liceów dla uczniów opóźnionych w nauce. W ramach tych szkół realizowany był program nauczania z przyspieszonym systemem klas semestralnych. W tamtym

okresie władze zezwalały również na otwieranie nowych szkół przez instytucje świeckie, religijne oraz osoby prywatne (Moraczewska, 2010, s. 55).

Po wojnie przystąpiono do upowszechniania bezpłatnej i jednolitej powszechnej szkoły 8-letniej oraz liceum, w którym nauka trwała 3 lata. Wprowadzenie 8-letniej szkoły podstawowej odbyło się pomimo braku uregulowań natury prawnej. Z powodu braków kadrowych, lokalowych i budżetowych 8-letnie szkoły podstawowe nie znajdowały się w każdym powiecie. Liczne trudności spowodowały, że wycofano się z koncepcji 8-letniej szkoły podstawowej. W tamtym okresie funkcjonowała 11-letnia szkoła ogólnokształcąca, w ramach której obowiązywała 7-letnia szkoła podstawowa. Etapy w szkole podstawowej były podzielone na dwa cykle: propedeutyczny w klasach I–IV oraz systematyczny w klasach V–VII. Duży nacisk położono na rozwój szkolnictwa zawodowego, które miało odegrać znaczącą rolę. Zgodnie z dekretem w sprawie zmiany ustawy z 29 marca 1937 r. o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół doksztalających zawodowych zapisywano do szkół zawodowych młodzież, która po spełnieniu obowiązku szkolnego nie podjęła nauki w innej szkole. Szkolnictwo zawodowe opierało się na czterech typach szkół: 1) szkołach przysposobienia zawodowego (4, 11 miesięcy); 2) zasadniczych szkołach zawodowych (4–11 miesięcy); 3) technikach zawodowych (3, 4 lub 5 lat); 4) 2-letnich technikachna bazieklasy IX szkoły ogólnokształcącej. Nauka w szkole zawodowej trwała 3 lata, w wymiarze 18 godzin tygodniowo. Czteroletnie oraz później obowiązujące 5-letnie średnie szkoły zawodowe, licea oraz technika funkcjonowały na bazie7-letniej szkoły podstawowej. 1 września 1948 r. gimnazja oraz licea ogólnokształcące razem ze szkołami powszechnymi przeobrażono w jednolite szkoły ogólnokształcące stopnia podstawowego i licealnego (Skawiński, 2008, s. 208).

Okres powojenny w wyraźny sposób ukazuje klimat tamtych czasów, który miał również odzwierciedlenie w oświacie. Już w 1945 r. oprócz świętowania 3 maja, który jest ważnym dniem w dziejach Polski, nakazano uroczyste obchodzenie 1 maja. W późniejszym czasie w kalendarzu znalazło się wiele nowych rocznic, które uroczystość obchodzono z racji przynależności do bloku wschodniego. Młodzież szkolna została zobligowana do udziału w uroczystych pochodach oraz akademiach. Od nauczycieli w tym czasie oczekiwano, że będą podkreślać znaczenie mas ludowych w Polsce. Odpowiedzialność za przygotowanie rocznicowych akademii spoczywała na nauczycielach historii. Był to z punktu widzenia władzy istotny przedmiot, dzięki któremu można było formować przychylny dla ówczesnej władzy przekaz (Osiński, 1998, s. 484).

Minister oświaty Witold Jarosiński kładł duży nacisk na przygotowanie uczniów do zadań związanych z realizacją planu 6-letniego oraz industrializację kraju. Jarosiński tworzył warunki do rozwoju: matematyki, fizyki, chemii oraz biologii, ponieważ jego zdaniem te przedmioty kształtują światopogląd nauko-

wy. Było to w dużej mierze podyktowane motywami ideologicznymi zaczerpniętymi ze Związku Radzieckiego (Osiński, 2010, s. 23–24).

Pierwszy rok szkolny po przyjęciu Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 r. nie zrywał z dotychczasowym porządkiem, a był kontynuacją tego, co do tej pory dokonano. W latach 50. kładziono duży nacisk na przekazywanie treści propagandowych związanych z tworzeniem relacji pomiędzy dziećmi wiejskimi i miejskimi (Wagner, 2018, s. 34–36). Był to w dalszym ciągu czas rozwoju szkół zawodowych. Utworzono Centralny Urząd Szkolenia Zawodowego, w ramach którego dążono do skoncentrowania wszystkich poza rolnictwem spraw szkolenia i przysposobienia zawodowego na potrzeby gospodarki zawodowej. Na szczeblu województw odpowiednikami kuratoriów były dyrekcje okręgowe szkolenia zawodowego. Do zakładania szkół uprawnione były gminy oraz państwo, sprawa tworzenia nowych placówek była regulowana przez ustawę z 1922 r. o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych. Szkoły średnie zawodowe oraz średnie ogólnokształcące były tworzone na podstawie zarządzeń Ministra Oświaty. Finansowanie szkół odbywało się ze środków Skarbu Państwa, gmin oraz dobrowolnych świadczeń związków komunalnych czy też fundacji i darowizn (Pyter, 2015, s. 112–113).

Duże zmiany w szkolnictwie PRL nastąpiły w styczniu 1961 r. w wyniku uchwały VII Plenum KC PZPR. W ramach reformy wydłużono naukę w szkołach podstawowych do 8 lat. Głównym powodem zmian było lepsze przygotowanie kandydatów do szkoły średniej i skrócenie luki pomiędzy czasem ukończenia szkoły a podjęciem pracy przez osoby, które nie chciały kontynuować nauki po ukończeniu szkoły podstawowej. Planowano umieścić 70% absolwentów szkół podstawowych w szkołach zawodowych, zaś resztę w liceach ogólnokształcących, których celem było przygotowanie młodzieży do nauki na studiach wyższych. Zreformowana szkoła miała wychować uczniów na świadomych i twórczych obywateli, a wychowanie miało się odbywać „w duchu socjalistycznej moralności i socjalistycznych zasad współżycia społecznego, w duchu umiłowania Ojczyzny, pokoju, sprawiedliwości społecznej i braterstwa z ludźmi pracy wszystkich krajów”. Reforma z początku lat 60. przyczyniła się również do rozbudowy bazy szkolnej, wdrożenia nowych programów i planów nauczania oraz przekształcenia 11-letnich szkół w dwie odrębne szkoły: liceum i szkołę podstawową. Zmiany dotyczyły też procesu przygotowania nauczycieli oraz szkolnictwa wyższego (Skawiński, 2008, s. 214–215).

Kolejne znaczące reformy szkolnictwa w PRL nastąpiły na początku lat 70. XX w. Zmiany zostały opracowane pod wpływem uchwały VI zjazdu PZPR z grudnia 1971 r. W dokumencie zalecono upowszechnienie szkoły średniej, usprawnienie struktury i sieci terytorialnej szkolnictwa, dostosowanie treści oraz metod nauczania do współczesnych czasów i ściślejsze powiązanie szkolnictwa z potrzebami gospodarczymi kraju. Wymienione zmiany nie mogłyby się odbyć bez reform, które należało podjąć w pionie resortu oświaty. Za pomocą uchwał

Rady Ministrów powołano do życia: 1) Instytut Programów Szkolnych; 2) Instytut Kształcenia Nauczycieli; 3) Instytut Kształcenia Zawodowego. Reformy lat 70. obejmowały także uchwalenie przez Sejm w kwietniu 1972 r. Karty Praw i Obowiązków Nauczyciela. W formie uzupełnienia tego dokumenty wydano też rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie płac nauczycielskich, które wprowadzało podwyżkę wynagrodzenia i zwolniło z podatku wynagrodzenie nauczycieli. Ustawa z kwietnia 1972 r. określiła obowiązki oraz przywileje nauczycieli i sposób naliczania wynagrodzenia. Po zmianach było ono zależne od stażu pracy, a nie rodzaju szkoły, w jakiej prowadzono nauczanie. Wobec nauczycieli nałożono wymóg stałego dokształcania się i pogłębiania wiedzy (Miąso, 1980, s. 411–412).

Karta Praw i Obowiązków Nauczyciela wysuwała postulat, by każdy nauczyciel miał wykształcenie wyższe. Był to istotny problem, bowiem w roku szkolnym 1971/1972 tylko 13 tys. (6%) nauczycieli w szkołach podstawowych miało wykształcenie wyższe. W 1977 r. liczba nauczycieli z wyższym wykształceniem była już dużo wyższa – ponad 20 tys. czynnych nauczycieli miało wykształcenie wyższe. Pod koniec lat 70. już około 40% nauczycieli szkół wszystkich typów miało wykształcenie wyższe (Miąso, 1980, s. 412–413).

W latach 80. władze postawiły sobie za cel zwiększenie upowszechniania wykształcenia średniego, aby w latach 90. większa liczba uczniów podejmowała naukę w liceach ogólnokształcących oraz technikach zawodowych. W tym czasie opracowano także długofalowe zapotrzebowanie na nauczycieli oraz raport dotyczący bazy materialnej i potrzeb inwestycyjnych w szkolnictwie. Do pozytywnych aspektów odnoszących się do szkolnictwa z tego okresu eksperci zaliczają też prowadzone ogólnopolskie badania dotyczące oświaty, które niestety nie zostały w pełni wykorzystane (Banach, 2001, s. 8–9).

Wpływ ZSRR na edukację w Polsce lat 50. był niewątpliwy. Pomimo wielu błędów był to okres rozwoju polskiej edukacji. Na docenienie zdaniem ekspertów zasługuje wypracowanie szacunku dla edukacji w świadomości dzieci i dorosłych. Wzrost wskaźnika skolaryzacji jest również sprawą, na którą należy zwrócić uwagę. Nie jest to okres łatwy do oceny, bo w PRL miały miejsce istotne wypaczenia, niemniej należy docenić ilość wykonanej pracy w kierunku upowszechnienia oświaty i dążenia do podnoszenia poziomu edukacji. Niewątpliwie był to trudny czas, który miał swoje blaski i cienie, co znacząco utrudnia jednoznaczna ocenę systemu oświaty z tamtych lat.

Literatura

- Banach, C. (2001). Blaski i cienie polskiej edukacji w XX w. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 44, 1/2, 5–14.
- Bogaj, A. (2005). O ideach i praktykach polskiego systemu oświaty w latach 1945–2005. W: C. Plewka (red.), *Materiały pokongresowe I Zachodniopomorskiego Kongresu Edukacyjnego* (s. 26–40). Szczecin: Wyd. CDiDN w Szczecinie.

- Budnik, M. (2013). Walka z analfabetyzmem w Polsce Ludowej (na przykładzie wybranych dokumentów Ministerstwa Oświaty oraz Biura Pełnomocnika Rządu do Walki z Analfabetyzmem z lat 1949–1951). *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica*, 1(19), 31–41.
- Miąso, J. (1980). *Historia wychowania wiek XX*. Warszawa: PWN.
- Moraczewska, B. (2010). *Szkolnictwo polskie w latach 1945–1975 z uwzględnieniem miasta Włocławka*. Włocławek: Wyd. Wyd. PWSZ we Włocławku.
- Osiński, Z. (1998). Ideologia w obowiązkach nauczycieli szkół podstawowych w Polsce w latach 1944–1956. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin*, LII/LIII, Sectio F, 483–499.
- Osiński, Z. (2010). *Nauczanie historii w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1944–1989*. Lublin: Duet.
- Ozymko, J. (2015). Walka z analfabetyzmem w powiecie miasteczkim w latach 1945–1951. *Społeczeństwo i Ekonomia*, 1(3), 120–132. DOI: 10.15611/sie.2015.1.08.
- Pyter, M. (2015). Prawne zasady funkcjonowania oświaty w Polsce Ludowej. *Studia Iuridica Lublinensia*, XXIV, 4, 105–122. DOI: 10.17951/sil.2015.24.4.105.
- Skawiński, R. (2008). Korzenie i uwarunkowania reform polskiej edukacji w XX wieku. *Studia Elckie*, 10, 193–229.
- Wagner, B. (2018). *Strategia wychowawcza w PRL*. Warszawa: Neriton.